

УДК 94 (477.7) «1901/1905»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/94-1-5>

Софія КАРАГЕЗОВА,
orcid.org/0000-0003-3049-8850
зберігач фондів I категорії

Комунального закладу «Сарненський історико-етнографічний музей» Сарненської міської ради
(Сарни, Рівненська область, Україна) *sophiakaragezova@gmail.com*

ПАРАФІЯЛЬНЕ БРАТСТВО ЯК ЛОКАЛЬНА ІНСТИТУЦІЯ: КЕЙС СВЯТО-ПОКРОВСЬКОГО БРАТСТВА СЕЛА КРИЧИЛЬСЬК (1901–1905)

У статті висвітлено функціонування Свято-Покровського братства села Кричильськ Рівненського повіту Волинської губернії як прикладу парафіяльної локальної інституції початку ХХ ст. Розкрито обставини виникнення братства, його організаційну побудову, склад Ради та почесних членів, форми залучення парафіян до спільної діяльності у 1901–1905 рр. Простежено поєднання благодійної, освітньо-просвітницької та культово-літургійної діяльності: опіку над малозабезпеченими, підтримку церковно-парафіяльної школи, організацію та утримання хору, участь у міжпарафіяльних богослужбових урочистостях. Окремлено коло почесних членів і добровільців братства, до якого входили представники духовенства, чиновництва, дворянства, підприємницьких кіл, автори та видавці релігійної й просвітницької літератури. Показано механізми залучення грошових, матеріальних та книжкових пожертв, а також роль особистих контактів настоятеля й Ради братства у формуванні розгалуженої мережі підтримки. Окрема увага приділена бібліотеці братства як осередку парафіяльного читання: схарактеризовано склад і структуру фонду, співвідношення богословських, морально-повчальних, історико-краєзнавчих, белетристичних та художніх видань, відтворено практику обліку книжкових і періодичних надходжень, а також роль авторських і видавничих дарів. Проаналізовано особливості внутрішньої організаційної культури братства, що проявлялася у регулярному підбитті підсумків діяльності, веденні протоколів і листування, практиці оприлюднення відомостей про пожертви, оформленні публічних подяк жертводавцям і звітів. Наголошено на взаємодії братства з єпархіальними, освітніми та адміністративними структурами, завдяки якій парафіяльна ініціатива інтегрувалася у ширший церковно-суспільний простір. Окремлено місце Свято-Покровського братства у Кричильську серед інших православних братств Волинської губернії початку ХХ ст., виявлено спільні риси їхньої побудови (статутність, наявність почесних членів, звітність) і локальні особливості, пов'язані зі специфікою поліського середовища. З'ясовано, що через благодійні й просвітницькі ініціативи, роботу з бібліотечним фондом, участь у міжпарафіяльних богослужбових подіях Свято-Покровське братство у Кричильську виконувало функції посередника між парафіяльною спільнотою, єпархіальним центром та позапарафіяльними церковними й світськими колами, сприяло модернізації парафіяльного життя та формуванню стійких практик локальної самоорганізації на Волині в 1901–1905 рр., а також може розглядатися як репрезентативний кейс для подальших студій над історією братського руху й парафіяльної освіти.

Ключові слова: парафіяльні братства, Свято-Покровське братство, Кричильськ, Волинська губернія, бібліотека братства, парафіяльна освіта.

Sophia KARAGEZOVA,
orcid.org/0000-0003-3049-8850
Custodian of the 1st Category Funds
Sarny Historical and Ethnographic Museum of the Sarny City Council
(Sarny, Rivne region, Ukraine) *sophiakaragezova@gmail.com*

PARISH BROTHERHOOD AS A LOCAL INSTITUTION: THE CASE OF THE HOLY PROTECTION BROTHERHOOD OF THE VILLAGE OF KRYCHYL'SK (1901–1905)

The article highlights the functioning of the Intercession Brotherhood of the village of Krychyl'sk, Rivne district, Volyn province, as an example of a parish local institution of the early twentieth century. The circumstances of the emergence of the brotherhood, its organizational structure, the composition of the Council and honorary members, forms of involving parishioners in joint activities in 1901–1905 are revealed. The combination of charitable, educational and cult-liturgical activities is traced: care for the needy, support for the church-parish school, organization and maintenance of the choir, participation in inter-parish worship ceremonies. The circle of honorary members and benefactors of the brotherhood is outlined, which included representatives of the clergy, officials, nobility, business circles, authors and publishers of religious and educational literature. The mechanisms for attracting monetary, material and book donations are shown, as well as the role of personal contacts of the abbot and the Brotherhood Council in forming an extensive support network. Special attention is paid to the Brotherhood library as a center of parish reading: the composition and structure of the fund, the ratio of theological, morally instructive, historical and local history, fiction and art publications are

characterized, the practice of accounting for book and periodical revenues is recreated, as well as the role of author and publishing gifts. The features of the internal organizational culture of the Brotherhood are analyzed, which was manifested in regular summarization of activity, keeping protocols and correspondence, the practice of publishing information about donations, drawing up public thanks to donors and reports. The Brotherhood's interaction with diocesan, educational and administrative structures is emphasized, thanks to which the parish initiative was integrated into the wider church and social space. The place of the Holy Intercession Brotherhood in Krychylsk among other Orthodox brotherhoods of the Volyn province of the early 20th century is outlined, common features of their structure (statute, presence of honorary members, reporting) and local features associated with the specifics of the Polissya environment are revealed. It is found that through charitable and educational initiatives, work with the library fund, participation in inter-parish liturgical events, the Holy Intercession Brotherhood in Krychylsk served as an intermediary between the parish community, the diocesan center and extra-parish church and secular circles, contributed to the modernization of parish life and the formation of sustainable practices of local self-organization in Volyn in 1901–1905, and can also be considered as a representative case for further studies of the history of the brotherhood movement and parish education.

Key words: parish brotherhoods, Holy Protection Brotherhood, Krychylsk, Volyn province, brotherhood library, parish education.

Постановка проблеми. Парафіяльні православні братства кінця ХІХ – початку ХХ ст. були важливими осередками релігійного, освітнього та благодійного життя місцевих спільнот, однак у сучасних гуманітарних студіях вони розглядаються переважно на матеріалі міських центрів та найвідоміших інституцій, тоді як діяльність сільських парафіяльних братств залишається фрагментарно висвітленою. Особливо це стосується невеликих громад, де братства поєднували функції релігійної опіки, локальної самоорганізації та просвітництва, але майже не були предметом спеціальних досліджень. На цьому тлі сільські братства Волинської губернії, які діяли в умовах поліського середовища та обмежених матеріальних ресурсів, залишаються малодослідженими, попри їхню реальну роль у формуванні локальних практик самоорганізації та парафіяльної просвіти.

Особливий інтерес становить Свято-Покровське братство при Покровській церкві с. Кричильськ Рівненського повіту, діяльність якого на початку ХХ ст. поєднувала благодійну опіку, підтримку парафіяльної школи, організацію хору та формування бібліотечного фонду. Попри наявність джерел, що дозволяють досить детально простежити структуру, мережу зв'язків і щоденну роботу цього братства, його діяльність досі не стала предметом окремого цілісного дослідження, а згадувалася лише фрагментарно у контексті загальних оглядів церковного братського руху та історії регіону. Це зумовлює потребу спеціального аналізу Свято-Покровського братства в Кричильську як кейсу локальної парафіяльної інституції. Свято-Покровське братство с. Кричильськ згадується в окремих працях побіжно, без докладного аналізу його структури, напрямів роботи та місця в системі парафіяльного життя. Невирішеним залишається питання про те, яким чином у подібних локальних осередках вибудувалися зв'язки між парафіяльною громадою,

епархіальними структурами та позапарафіяльними церковними й світськими середовищами, а також яку роль відігравали такі братства у формуванні практик парафіяльної просвіти й благодійності. Саме уточнення цих аспектів на матеріалі Свято-Покровського братства у Кричильську становить основну проблемну площину дослідження (Альошина, 2021: 84–90), (Сажок, 2010: 31–34), (Сажок, 2013: 33–38).

Додаткового осмислення потребує також питання джерельної репрезентації діяльності сільських братств, оскільки наявний корпус відомостей про Свято-Покровське братство базується передусім на матеріалах епархіальної періодики, окремих довідниках та розпорошених краєзнавчих згадках. Це зумовлює необхідність спеціального аналізу можливостей і обмежень цих джерел для реконструкції внутрішньої організації братства, його кореспонденції, бібліотечної справи й добродійних практик, а також для з'ясування того, наскільки кейс Кричильська є репрезентативним для розуміння парафіяльних братств Волині початку ХХ ст.

Аналіз досліджень. Проблематика православних церковних братств Волинської губернії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. уже привертала увагу дослідників, однак системні студії зосереджені переважно на загальних рисах братського руху або міських осередках. Узагальнюючий огляд становлення й розвитку церковного братського руху у Волинській губернії подано в роботі Оксани Сажок, де простежено динаміку кількості братств, основні напрями їхньої діяльності, участь у просвітницьких ініціативах та взаємодію з епархіальними структурами. Окрема стаття цієї ж авторки присвячена бібліотеці Кричильського Свято-Покровського братства: у ній окреслено джерельну базу (передусім «Волинські епархіальні відомості»), наведено загальні кількісні показники поповнення фонду, схарактеризо-

вано типологію видань та зроблено акцент на ролі братської бібліотеки як осередку парафіяльного читання (Сажок, 2010: 31–34). Водночас організаційні аспекти діяльності братства, мережа його добровольців і більш широкий контекст парафіяльного життя у згаданих публікаціях розглядаються лише побіжно.

Важливим тлом для дослідження є праці, присвячені просвітницькій діяльності православних братств Волинської губернії, де простежено участь братств в організації народних читань, бібліотек-читалень, поширенні релігійно-моральної літератури та формуванні християнських засад виховання. У цьому контексті релевантними є також студії Ірини Сторожук про суспільно-політичну та культурно-освітню діяльність духовенства Волинської губернії на початку ХХ ст., які дозволяють краще зрозуміти загальні умови, в яких діяли парафіяльні братства, а також дослідження, присвячені християнським цінностям у вихованні й гуманітарній культурі (Сторожук, 2015: 1–240). Для локального історичного контексту, топонімічних і демографічних характеристик Кричильська та навколишніх сіл використовуються краєзнавчі праці (зокрема Олександра Цинкаловського) та сучасні довідкові матеріали про історію села (Цинкаловський, 1984: 1–600).

На цьому тлі Свято-Покровське братство с. Кричильськ як парафіяльна локальна інституція із розгалуженою мережею добровольців, власною бібліотекою та активною кореспонденцією залишається недостатньо висвітленим. Окрім згаданого дослідження бібліотеки Оксани Сажок, у сучасній історіографії відсутні спеціальні розвідки, що всебічно аналізували б організаційну структуру братства, його внутрішню динаміку, добровольні практики та роль у модернізації парафіяльного життя на Поліссі. Це й зумовлює потребу окремого вивчення Свято-Покровського братства у Кричильську як репрезентативного кейсу сільського церковного братства Волині початку ХХ ст.

Актуальність теми. Православні парафіяльні братства кінця ХІХ – початку ХХ ст. були важливими осередками релігійного життя, локальної самоорганізації та просвітницької діяльності сільських громад, однак у сучасній українській історіографії вони розроблені істотно гірше, ніж міські братства й великі церковні інституції. Особливо це стосується периферійних волинських парафій, де братства виконували одночасно благодійну, освітню, культурну й комунікаційну функції, але залишили по собі переважно фрагментарні згадки в єпархіальній періодиці та краєзнавчих нари-

сах. Дослідження Свято-Покровського братства с. Кричильськ як локальної інституції дозволяє заповнити цю прогалину, показати конкретний механізм функціонування сільського братства, форми його взаємодії з парафіяльною громадою та позапарафіяльними середовищами, а також простежити внесок братства у модернізацію парафіяльного життя на Волині.

Актуальність обраної теми посилюється можливістю залучення до аналізу багатого, але мало-використаного корпусу джерел – насамперед публікацій у «Волинських єпархіальних відомостях», де вміщено «Прохання» братства, витяги з кореспонденції, звіти про пожертви й бібліотечні надходження (Звіт Свято-Покровського Кричильського братства, 1905: 351–610). Це створює умови для детальної мікроісторичної реконструкції щоденної діяльності парафіяльного осередку, його мережі добровольців, книжкового фонду й організаційної культури. Звернення до кейсу Свято-Покровського братства у Кричильську важливе не лише для локальної історії, а й для ширшого розуміння конфесійного життя, практик парафіяльної просвіти та формувальних процесів у середовищі православних громад на Волині на початку ХХ ст., що набуває додаткового значення в контексті сучасного інтересу до історії церковних інституцій та їхньої ролі у житті місцевих спільнот.

Метою статті є комплексна реконструкція функціонування Свято-Покровського братства с. Кричильськ у 1901–1905 рр. як парафіяльної локальної інституції Волинської губернії. У межах поставленої мети передбачено з'ясувати обставини створення та організаційну структуру братства, охарактеризувати основні напрями його діяльності (благодійний, освітньо-просвітницький, культово-літургійний), відтворити коло почесних членів і добровольців, проаналізувати формування та зміст бібліотечного фонду, а також простежити місце Кричильського братства в системі парафіяльного життя Волині початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Після приєднання Волині до Російської імперії одним із ключових завдань уряду стало зміцнення впливу православного духовенства. Історичні джерела свідчать, що на початку ХІХ століття в регіоні домінували католицька та уніатська церкви. Для повного утвердження офіційного православ'я необхідно було створити умови для його безперешкодного поширення. Російська православна церква фактично виконувала роль державної установи, покликаної сприяти закріпленню самодержавної влади в цьому регіоні.

На початку XIX століття позиції православ'я на Волині залишалися досить слабкими, що добре ілюструє ситуація в тодішньому єпархіальному центрі – місті Острог. У місті не було жодного кам'яного храму, а для проведення архієпископських богослужінь довелося використовувати невелику дерев'яну Успенську парафіяльну церкву, яка зовні не відрізнялася від звичайних сільських храмів (Сторожук, 215: 99).

У другій половині XIX – на початку XX століття на території Волинської губернії офіційно діяло 87 православних церковних братств, з яких 20 були засновані в містах, 15 – у містечках, а решта 52 – у сільській місцевості. Найбільша кількість таких об'єднань виникла на території сучасних Волинської, Рівненської та західної частини Житомирської областей.

На початку XX століття кількість церковних братств значно зросла, що було пов'язано з національно-демократичними прагненнями, що набули поширення в Російській імперії після 1905 року та змусили владу піти на деякі поступки. Зокрема, імператор Микола II 17 квітня підписав указ «Про віротерпимість», що спричинив незадоволення серед православного духовенства. Оскільки реформ у православній церкві не відбулося, вона виявилася неготовою до змін у релігійній політиці уряду, тоді як інші конфесії отримали певні переваги. У відповідь на цю ситуацію православні ієрархи поклали на братства важливу місію – об'єднувати православних вірян для захисту їхньої віри та збереження провідного становища православ'я в самодержавній Росії (Сажок, 2013: 36).

У другій половині XIX століття в Україні активну просвітницьку діяльність вели громадські та культурні діячі – представники як світської, так і духовної інтелігенції. Вони сприяли формуванню суспільної моралі, заснованої на основних засадах православного християнства. Саме ці особистості стали основною рушійною силою братського руху на Волині, відзначилися результативною роботою в просвітницькій сфері та зробили значний внесок у розвиток освіти й культури регіону (Тимочко, 2006: 131). Досить активною у цьому вимірі була і діяльність Свято-Покровського братства села Кричильськ. Свято-Покровське братство не лише підтримувало православні традиції, а й активно працювало над поширенням освіти та культури серед селян. Його члени організували освітні ініціативи, збирали та розповсюджували книги, сприяли розвитку грамотності серед місцевого населення. Особливу увагу вони приділяли створенню бібліотеки, яка стала важливим осередком просвітницької діяльності в регіоні.

Яскравим прикладом активного розвитку бібліотечної справи в сільській місцевості зусиллями місцевого церковного братства є діяльність Кричильського Свято-Покровського братства Рівненського повіту. Свято-Покровське братство, засноване 1 жовтня 1901 року при Покровській церкві села Кричильськ (до парафії також входило село Корост), мало благодійну та духовно-просвітницьку мету. Статут та програма зафіксовані як благодійні та духовно-просвітницькі – з акцентом на парафіяльну опіку, книжкові збори та підтримку школи (Сажок, 2010: 31). Від першого року діяльності означилися три напрями: добродійність (матеріальна підтримка парафіяльних справ та потребних); організація бібліотеки та читань; участь у міжпарафіяльних ініціативах (хор, процесії, обміни). На початку діяльності Рада братства оформила кореспонденцію з єпархіальною владою та почала публікувати у Волинських єпархіальних відомостях звіти та добірки листів, що документують цілі, мережі контактів та надходження пожертв (Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Частина неофіційна, 1905: 379).

Завдяки освіченості, ініціативності та наполегливості голови Свято-Покровського братства, священика Покровської церкви Володимира Селецького, випускника духовної семінарії, який поєднав локальні потреби з широкою кореспонденційною мережею, його учасники досягли значних успіхів у сфері культурно-просвітницької діяльності. Особливо вагомих результатів братство досягло в організації власної бібліотеки, формування якої, ймовірно, розпочалося одразу після заснування братства. Бібліотека була орієнтована на задоволення читацьких потреб як дітей, так і дорослого населення села Кричильськ. Наприкінці XIX століття в цьому селі проживало близько півтори тисячі осіб, налічувалося 226 дворів, а з 1877 року діяла початкова школа (Цинкаловський, 1984: 111). Сільська школа діяла з 1860 до 1877 року, а з 1864 року була реорганізована в церковно-парафіяльну та фінансувалася коштом селян. У ній навчалося близько 50 учнів, а викладання здійснював вахмістр Кіндрат Діонісів Нестерук. Попри функціонування школи, більшість місцевого населення залишалася неписьменною. У 1877 році навчальний заклад був закритий мировим посередником Красовським з метою підтримки міністерської школи в Степані. Лише у 1890 році в селі знову відкрили церковно-парафіяльну школу, де здобували освіту 30 дітей, проте загальний рівень грамотності серед мешканців залишався низьким (С. Кричильськ Сарненського району Рівненської області).

Голова Свято-Покровського братства Володимир Селецький активно підтримував зв'язки з видатними істориками, літераторами, науковцями, книговидавцями, а також впливовими громадськими та церковними діячами Російської імперії. Він залучав їх до діяльності братства, пропонуючи стати його почесними членами. Завдяки цьому братство отримувало добровільні пожертви з різних куточків імперії, а до бібліотеки надходили друковані видання безпосередньо від авторів або видавців. Вірогідно, саме цей спосіб комплектування книгозбірні був основним.

У 1902–1904 рр. братство збудувало широку епістолярну мережу, де було отримано десятки листів від духовних і світських діячів з Волині, Петербурга, Москви та інших центрів. У Волинських єпархіальних відомостях оприлюднено «Вилучення із братської кореспонденції», де листи датовано та коротко анотовано (Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Частина неофіційна, 1905: 379).

Створення бібліотечного фонду Свято-Покровського братства можна вважати унікальним для сільської місцевості. Бібліотечна збірка формувалася переважно подарунками від авторів і видавців, що прямо впливає з характеру листування, описаного у Волинських єпархіальних відомостях, та підсумкових підрахунків за 1903–1904 рр. Лише за 1903–1904 роки бібліотека поповнилася 331 примірником книг і періодичних видань, що охоплювали 207 найменувань (книги, брошури, журнали, газети). Цей показник у контексті сільської парафії є унікальним.

Колишній учитель Володимира Селецького, відомий церковний діяч Микола Іванович Теодорович, у листі від 22 серпня 1902 року схвально відгукнувся про просвітницьку діяльність свого учня і його ініціативи як голови Кричильського братства та запропонував подарувати до братської бібліотеки примірники своїх праць про Волинь. Він зазначив: «Какъ слабое выражение моей благодарности прошу Совѣтъ братства принять отъ меня въ даръ для библиотеки братства по экземпляру моихъ трудовъ о Волини: 4 тома «Историко-статистическаго описанія Вол. Епархіи», «Г. Владимиръ», «Волинская дух. Семинарія», также «Толкованіе на соборн. посланіе ап. Іакова...» (Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Частина неофіційна, 1905: 383).

Інший наставник Володимира Селецького з Волинської духовної семінарії – Дмитро Павлович Міртов, відомий як письменник, богослов, філософ, професор Санкт-Петербурзької духовної академії, протягом кількох років передавав різноманітні видання до братської бібліотеки. Зокрема,

лише у 1902–1904 роках він подарував, серед іншого, дев'ять томів творів Іоанна Златоуста (для парафіяльних читань та катехитичної роботи) та всі випуски журналу «Странник» за 1898–1902 роки: «Совѣтъ Бр. с. Крич. оказалъ мнѣ честь избраніемъ въ Поч. Чл. Бр... Творенія св. Иоанна Златоуста» 1–8 т.т. в переплетѣ, вместе съ др. книгами и журналом «Странник» (1898–1902) посылаю Братской библиотекѣ; прошу поминать въ братскихъ молитвахъ здравіи Дмитрія, Екатерины, упокоеніи іерея Павла, Маріи, Григорія» (Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Частина неофіційна, 1905: 383–384).

Окремий напрямок – надходження брошур (релігійно-моральні та просвітницькі серії), зокрема від ще одного колишнього викладача Володимира Селецького, який став почесним членом Кричильського братства, – Павла Андрійовича Нікольського (викладач Волинської духовної семінарії, тамбовський видавець). Він був автором 49 брошур релігійно-морального та політико-просвітницького змісту, які видавалися тиражем до трьох тисяч примірників (Сажок, 2010: 32). У листі від 18 червня 1902 року він повідомив Раду братства про намір надіслати 180 книжок і за потреби додавати нові назви: «...При семъ посылаю Вамъ 5 р. – годовой взносъ почетн. члена... Вмѣстѣ съ 5 руб. посылаю 180 экз. книжекъ на сумму 8 руб. Распорядитесь ими по своему усмотрѣнію. Если бы каких-нибудь книжекъ изъ этихъ потребовалось бы Вамъ больше, увѣдомите, съ удовольствіемъ вышлю. Точно также... буду высылать Вамъ...» (Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Частина неофіційна, 1905: 380).

Окрему групу надходжень становили авторські дарування від різних діячів, що підтримували братську бібліотеку власними виданнями. До кола авторів-жертводавців входив також історик церкви, обер-секретар Святого Синоду Степан Григорович Рункевич, який, приймаючи звання почесного члена, надіслав 12 власних видань. У листі від 2 січня 1903 року він повідомляв: «...Приношу Совѣту мою благодарность за удостоеніе меня званія Почетнаго Чл. Бр., которое принимаю всеохотно. Желая быть полезнымъ Братству... прошу на первый разъ принять... препровождаемыя мои изданія (12 книгъ). Отцу Предсѣдателю... приношу особливую благодарность... Оберъ-Секретарь Св. Синода... Докторъ церковной исторіи, Стефанъ Григорьевичъ Рункевичъ...» (Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Частина неофіційна, 1905: 384).

18 листопада 1903 року письменниця Віра Іванівна Крижанівська (псевдонім Рочестер)

(Санкт-Петербург) надіслала 19 книжок (частково – власних) загальною вартістю 20 руб., що підсилило белетристичний сегмент братської бібліотеки: «...Получено отъ нея 19 книгъ на 20 руб. (сочиненій ея собственныхъ и др. авторовъ).» (Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Частина неофіційна, 1905: 386).

Письменник, таємний радник Василь Петрович Авенаріус (Санкт-Петербург) у листі від 10 грудня 1903 року сповістив про відправлення 20 власних книг для сільської братської бібліотеки та попросив занести його до переліку почесних членів: «...имѣю честь увѣдомить Совѣтъ Бр., что, вмѣстѣ съ симъ, мною сданы на почту на имя Бр. 20 моихъ книгъ для сельской братской библиотеки... Буду искренно благодарен и крайне польщен, если... меня занесут в список почетныхъ Членовъ Бр.» (Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Частина неофіційна, 1905: 387).

Графиня Катерина Йосипівна де-Боссаліні, меценатка, у 1902 році (Дружкопіль, Володимир-Волинський повіт) перерахувала на користь братства два грошові перекази по 25 руб. і просила надіслати устав: «Глукоуважаемый о. Вл.! Прилагаю при семъ 25 руб. Прошу употребить их на нужды Братства по своему усмотрению. Прошу не оставитъ меня в Вашихъ молитвахъ в день Храмового Праздника 1-го Октября (1902 г.). Помолитесь обо мнѣ грешной и моихъ близкихъ: Варваре, Рафаиле, Сергіе...» (Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Частина неофіційна, 1905: с. 381). У подальшому графиня підтвердила готовність допомагати й надалі. 29 березня 1904 року граф Рафаїл де-Боссаліні, поміщик та меценат, окремим листом переказав до братства 25 руб., відзначивши, що завдяки енергії Ради «вдалося притягнути численнихъ жертводавців» та підтвердив сталість підтримки: «Многоуважаю о. Влад.! ...Сегодня выслан Вам почтовый перевод на 25 р. в пользу Бр. от имени жены... Пришлось Вам энергично действовать... но видимо при Вашей энергии Вы достигли желанного результата...» (Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Частина неофіційна, 1905: 381).

Граф Євген Андрійович Саліас-де-Турнемір – письменник, 19 червня 1903 року погодився прийняти звання почесного члена й повідомив про відправлення власних видань до бібліотеки: «... Книги мои, какія найдутся, съ удовольствіемъ вышлю въ Вашу библиотеку, но прошу... увѣдомить меня, какъ мнѣ ихъ высылать...». Через деякий час надійшов ще один відкритий другий лист від графа: «послѣ дней всякихъ хлопотъ... книги будутъ высланы.» (Звіт Свято-

Покровського Кричильського братства. Частина неофіційна, 1905: 389). Водночас він просив інструкції щодо пересилання важких пакунків до станції Степань та села Кричильськ (багажем чи іншим способом).

Священник Олександр Олександрович Песоцький (Київ), приймаючи звання почесного члена, 21 березня 1903 року надіслав одноразову грошову допомогу в розмірі 10 руб. Київський клірик відреагував на обрання його почесним членом: «Многоуважаемый о. Владимир! Глубоко благодарен Вам за избрание меня Почетнымъ Членомъ Покровского братства с. Кричильска. На нужды братства посылаю 10 рублей. Ваш товарищ и собрат Священник А. Песоцкий» (Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Частина неофіційна, 1905: 387).

Одеський купець 1-ї гільдії Герасим Маркович Британов пожертвував для Покровської церкви 30 пляшок церковного вина «высшего сорта» на суму 42 руб. (зараховано як дар на церковні потреби в межах кореспонденції братства) (Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Частина неофіційна, 1905: 378).

Рівненський лісничий, титулярний радник Олексій Іванович Разумовський для будівництва церковно-парафіяльної школи оформив білет на 933 колоди з Яблунецької дачі та домігся відтермінування вивезення лісу до 1 січня 1905 року. Відпуск матеріалу здійснено за розпорядженням міністра землеробства і державних маєностей Олексія Сергійовича Єрмолова (Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Частина неофіційна, 1905: 378).

У листі від 21 травня 1903 року музична майстерня «Музыкальная мастерская» при Бологівській чоловічій двокласній церковно-парафіяльній школі (о. Олександр Скородумов) підтвердила готовність допомогти братському хору фісгармонією, але через належність інструменту шкільному майну запропонувала вирішити питання оплатою через шкільний кошт (Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Частина неофіційна, 1905: 389–390).

Єпископ Макарій (Томський і Барнаульський) у листі від 8 травня 1903 року, приймаючи звання почесного члена, надіслав, «...и моею малой лепты въ пользу Бр. ...», – 10 руб. – на користь братства (Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Частина неофіційна, 1905: 389).

На відміну від інших сільських братств Волинської губернії, які збирали бібліотечні фонди, Свято-Покровське братство ретельно фіксувало всі надходження, вело детальний облік книг. Брат-

чики записували дату отримання друкованої продукції, ім'я дарувальника, вартість, кількість назв і примірників. Обов'язково здійснювався розподіл за видами видань: книги, брошури, журнали, газети тощо. Надходження йшли двома потоками: комплекти (твори Отців Церкви, журнали «Странник» тощо) і масиви брошур (народне читання, морально-виховна література). Така ж звітність фіксує натуральні пожертви: ікони, вино, ліс для школи – із зазначенням джерела, кількості, дати. У разі надходження періодики зазначали її назву, місяць і рік випуску, а також наявність додатків. Рідше вносили повну назву книги та мову її видання. Якщо автори передавали власні твори, це окремо відмічалось. Подекуди записи доповнювали короткими анотаціями. Наприкінці року всі кількісні показники підсумовувалися (Сажок, 2010: 32).

За структурою надходжень окреслюється профіль читання. Ядро становили твори Отців Церкви (Іоанн Златоуст), оглядові історичні й енциклопедичні видання та періодика («Странник»). Значне місце посіли брошури Павла Андрійовича Нікольського (популярний жанр із великими накладами), розраховані на «народні читання» при школі, бібліотеці (Сажок, 2010: 31–32).

Свято-Покровське братство утримувало церковний хор, тому збирало нотну літературу, яка, ймовірно, зберігалася в парафіяльному храмі. Оскільки більшість селян, які користувалися бібліотекою, не мали музичної підготовки, ноти не включалися до загального книжкового фонду (читачами були здебільшого не підготовлені до нотної грамоти селяни). Кричильські братчики відображали надходження до своєї бібліотеки у загальному списку жертв, переданих на потреби братства.

У звітній відомості за братський 1904 рік згадано окремі позиції: «покупку нотъ, богослужебныхъ книгъ...» – 21 руб. 70 коп.; «угощение (награды) для пѣвчихъ» – 19 руб.; «вознаграждение регента хора» – 30 руб.. Це свідчить про інституційну сталість хору (оплачуваний регент, система заохочень для співців) та цільове комплектування нотного фонду (Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Частина офіційна, 1905: 187).

Звіт прямо фіксує виїзди хору та участь у між-парафіяльних подіях. Так, 17 серпня 1903 року хор Кричильська співав на закладці храму біля села Велике Вербче та вказано й кількість духовенства, що служило (Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Частина неофіційна, 1905: 391). Додаткові іменні списки жертводавців із навколишніх сіл (у тому числі Великого Вербча)

подані в офіційній частині Волинських єпархіальних відомостей з розбивкою за населеними пунктами та категоріями жертводавців (Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Частина офіційна, 1905: 182–183). Лист із Великого Вербча (5 серпня 1903 року) запрошує настоятеля і просить прибути «з вашими співцями»: «Вашихъ пѣвчихъ привезите, т. к. наши разбрелись по лугамъ и лѣсамъ». Додано службову примітку: закладку храму 17 серпня 1903 року здійснено за участю кричильських співців (разом із 10 священниками та 1 дияконом) (Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Частина неофіційна, 1905: 391).

Листування братства охоплює запрошення на урочистості у сусідніх парафіях. Так, у серпні 1903 року священник із Степаня повідомляв про перенесення копії ікони Успіння Божої Матері Києво-Печерської лаври з залізничної станції Степань і просив: «...имѣть быть... торжество перенесенія копії Чуд. ик. Успенія Бож. М. Києво-Печ... Прошу прибыть съ пѣвчими...» (Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Частина неофіційна, 1905: 391). Зі свого боку, священник із Городця (Луцький повіт) кликав до участі у хресному ході з копією Почаївської ікони з Антонівки Південно-Західної залізниці: «...имѣть быть перенесеніе копії Чуд. ик. Б. М. Почаевск. со ст. Антоновка... Надбюсь... принять участие въ крестномъ ходѣ со своими пѣвчими.» (Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Частина неофіційна, 1905: 391). Такі тексти засвідчують авторитет Кричильського хору і міжпарафіяльну взаємодію на рівні Волинського регіону.

Братство системно оприлюднювало листи у Волинських єпархіальних відомостях, що дозволяє відновити персональний склад мережі (викладачі, письменники, інспектори народних училищ, єпархіальні чиновники) та логістику дарів (книги, гроші, речі на школу). У повідомленнях наголошено на вдячності дарувальникам, наводяться конкретні суми жертв і переліки найменувань. Це дисциплінує облік і створює публічний архів діяльності парафіяльного осередку.

У 1904 році Рада братства подала «Прохання» на ім'я єпископа Антонія. Документ фіксує адресні подяки та клопотання і включеність братства у формальні канали спілкування з єпархіальною владою та імперськими установами: «...за телеграмами до Його Превосходительства Пана Волинського Губернатора і до Обер-Прокурора Св. Синоду...» (Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Частина неофіційна, 1905: 378). У цьому ж «Проханні» подано вдячність та фактичні результати клопо-

тань: за іконою святого Серафима, яка була освячена на мощах (намісник Саровської пустині), за 933 колоди лісу з Яблунецької дачі (безоплатно від Рівненського лісництва на будівництво церковно-парафіяльної школи), за 30 пляшок церковного вина вищого сорту для потреб парафії (одеський купець 1-ї гільдії Герасим Маркович Британів) (Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Частина неофіційна, 1905: 378). В опублікованому «Проханні» до єпископа Антонія від 3 серпня 1904 року братство підтвердило вірність законній владі та Синоду. Лист містить прохання, пов'язані з літургійним устроєм і діяльністю хору. Того ж блоку стоується телеграма Волинського губернатора (через поліцію), яка фіксує збір пожертв та загальні показники громадської активності у селах повіту – документ включено до звітної публікації братства.

Надходження до братства були дрібними, але регулярними. Грошові внески здійснювалися у рублях-копійках, натуральних дарах (будматеріали, книжки, періодика), послугах. Збори спрямовувалися на школу, іконостас, хор, літургійні потреби.

Братство листувалося з інспекціями народних училищ, збирало кошти та матеріали (у тому числі столярні й будівельні роботи, іконостас) на потреби шкільного будинку. Окремо обговорювалися варіанти вчительських ставок та складання майна школи. Братство використовувало позапарафіяльні контакти (дворянські збори, поштово-телеграфні відомства), що видно з рубрики «Поступило пожертвувань» в офіційній частині Волинських єпархіальних відомостей, де наводяться як жертводавці з округи, так і особи з віддалених місцевостей імперії (Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Частина офіційна, 1905: 183).

Як зазначає Оксана Альошина, просвітницька діяльність окремих братств дала значні результати. Члени братств спрямували свої зусилля на організацію безкоштовних і платних народних читань, а також створення бібліотек-читалень у різних містах губернії. Цю діяльність вони здійснювали відповідно до закону, який визначав умови організації та проведення таких заходів. Читання проводилися з використанням лише тієї літератури, яка була схвалена Міністерством народної освіти.

Основною метою таких заходів було не лише ознайомлення з історією губернії, а й з історією Російської імперії. Враховуючи низький рівень освіти серед місцевого населення, ці ініціативи мали велику значимість і були затребуваними. В результаті роботи братств зростає інтерес до історії та культури серед місцевих жителів, збільшувалася кількість відвідувачів таких заходів. Православні братства сподівалися, що ця просвітницька діяльність сприятиме зміцненню їхніх позицій і підвищенню авторитету православної церкви на Волині (Альошина, 2021: 88).

Висновки. Після приєднання Волині до Російської імперії основним завданням уряду стало зміцнення впливу православної церкви, оскільки в регіоні домінували католицька та уніатська церкви. Для цього було створено умови для поширення православ'я, а церква виконувала роль державної установи, що сприяла утворенню самодержавства. Вагому роль у просвітницькій діяльності в регіоні відіграли церковні братства, зокрема, Свято-Покровське братство села Кричильськ, яке активно займалося організацією освітніх ініціатив і поширенням грамотності серед селян. Братство створило бібліотеку, яка стала важливим осередком культурно-просвітницької роботи, поповнювалась книгами та періодичними виданнями. Простежується розгалужена мережа адресатів і жертводавців: у листах фіксуються книжкові дари, звернення до почесних членів, відповіді інспекторів, професорів, видавців та духовенства. Ці матеріали показують, що саме листування стало головним інструментом залучення ресурсів до сільської парафії (книжки, періодика, дрібні пожертви на церковні та шкільні потреби). Поза межами суто парафіяльних справ братство виконувало функцію комунікаційного вузла – підтримувало зв'язки із сусідніми парафіями, залучало почесних членів з наукового та видавничого середовища, що посилювало впізнаваність Кричильська в регіоні. Братство поєднало опіку з конкретними освітньо-просвітницькими інструментами (бібліотека, читання, шкільні ініціативи) та підтримувало широку мережу добровільців. Завдяки ініціативам братства зросла зацікавленість місцевого населення в освіті та культурі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альошина О. Просвітницька діяльність православних братств Волинської губернії (друга половина XIX ст.). Старожитності Лукомор'я. 2021. № 4 (7). С. 84–90.
2. Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Волинські єпархіальні відомості. 1905. № 11/12. Частина неофіційна. С. 351–610.
3. Звіт Свято-Покровського Кричильського братства. Волинські єпархіальні відомості. 1905. № 11/12. Частина офіційна. С. 1–350.

4. С. Кричильськ Сарненського району Рівненської області. Кричильська сільська рада URL: <https://krychylsk.rada.arhiv.org.ua/istoriya-sela-13-46-06-09-06-2017/>
5. Сажок О. Бібліотека Кричильського Свято-Покровського церковного братства Рівненського повіту Волинської губернії початку ХХ століття як предмет дослідження. Актуальні питання культурології: Альманах наукового товариства «Афіна» кафедри культурології. Вип. 9. Рівне: видавець О. Зень. 2010. С. 31–34.
6. Сажок О. В. Становлення і розвиток церковного братського руху у Волинській губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. 2013. Вип. 21. С. 33–38.
7. Сторожук І. Суспільно-політична та культурно-освітня діяльність духовенства Волинської губернії у 1804-1905 рр.: дис.... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України / М-во освіти і науки України, Нац пед. у-т ім. М. П. Драгоманова. Київ. 2015. 240 с.
8. Тимочко І. Б. Християнські цінності як важлива складова національного виховання. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: Науково-теоретичний збірник. Переяслав-Хмельницький. 2006. С. 130–133.
9. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Вінніпег. 1984. 600 с.

REFERENCES

1. Alyoshina O. (2021) Prosvitnytska diialnist pravoslavnykh bratstv Volynskoi hubernii (druha polovyna XIX st.). [Educational activities of Orthodox brotherhoods of the Volyn province (second half of the 19th century)]. Starozhytnosti Lukomoria. 2021. № 4 (7). S. 84–90. [in Ukrainian].
2. Zvit Sviato-Pokrovskoho Krychylskoho bratstva. (1905). [Report of the Holy Intercession Krychyl Brotherhood]. Volynski yeparkhialni vidomosti. № 11/12. Chastyna neofitsiina. S. 351–610. [in Ukrainian].
3. Zvit Sviato-Pokrovskoho Krychylskoho bratstva. (1905). [Report of the Holy Intercession Krychyl Brotherhood]. Volynski yeparkhialni vidomosti. № 11/12. Chastyna ofitsiina. S. 1–350. [in Ukrainian].
4. S. Krychylsk Sarnenskoho raionu Rivnenskoï oblasti. [Village of Krychylsk, Sarny district, Rivne region]. Krychylska silska rada URL: <https://krychylsk.rada.arhiv.org.ua/istoriya-sela-13-46-06-09-06-2017/>
5. Sazhok O. (2010) Biblioteka Krychylskoho Sviato-Pokrovskoho tserkovnoho bratstva Rivnenskoho povitu Volynskoi hubernii pochatku XX stolittia yak predmet doslidzhennia. [The library of the Krychylsky Holy Protection Church Brotherhood of the Rivne County of the Volyn Province at the beginning of the 20th century as a subject of research]. Aktualni pytannia kulturolohii: Almanakh naukovoho tovarystva «Afina» kafedry kulturolohii. Vyp. 9. Rivne: vydavets O. Zen. S. 31–34. [in Ukrainian].
6. Sazhok O. V. (2013) Stanovlennia i rozvytok tserkovnoho bratskoho rukhu u Volynskii hubernii u druhiï polovyni ХІХ – на початку ХХ ст. [The formation and development of the church fraternal movement in the Volyn province in the second half of the 19th – early 20th centuries]. Naukovyi visnyk Shkhidnoieuropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Istorychni nauky. Vyp. 21. S. 33–38. [in Ukrainian].
7. Storozhuk I. (2015) Suspilno-politychna ta kulturno-osvitnia diialnist dukhovenstva Volynskoi hubernii u 1804–1905 rr. [Socio-political, cultural and educational activities of the clergy of the Volyn province in 1804–1905]: dys.... kand. ist. nauk: 07.00.01 – istoriia Ukrainy / M-vo osvity i nauky Ukrainy, Nats ped. u-t im. M. P. Drahomanova. Kyiv. 240 s. [in Ukrainian].
8. Tymochko I. B. (2006) Khrystyianski tsinnosti yak vazhlyva skladova natsionalnoho vykhovannia. [Christian values as an important component of national education]. Humanitarnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav-Khmelnyskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody»: Naukovo-teoretychnyi zbirnyk. Pereiaslav-Khmelnyskyi. S. 130–133. [in Ukrainian].
9. Tsinkalovsky O. (1984) Stara Volyn i Volynske Polissia. [Old Volyn and Volyn Polissya]. Vinnipeh. 600 s. [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025